

УДК: 581.1 (092)

С. І. ЛЕБЕДЕВ (1902-1989) – РЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Богач Є.М., Григорюк І.П., чл.-кор. НАНУ

(Національний університет біоресурсів і природокористування України)

На підставі вивчення оригінальних архівних біографічних матеріалів висвітлено багатогранну організаторську, педагогічну і наукову діяльність визначного вченого-фізіолога й біохіміка рослин, педагога, доктора біологічних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР, ректора та академіка Української академії сільськогосподарських наук Сергія Івановича Лебедева.

Ключові слова: С.І. Лебедев, Українська сільськогосподарська академія, ректор, доктор біологічних наук, навчальна частина.

Об'єктивне відтворення становлення та розвитку Української сільськогосподарської академії (УСГА), було б неповним без визначення внеску у її розвиток корифея фізіології та біохімії рослин України – Сергія Івановича Лебедева (1902-1989), академіка Української академії сільськогосподарських наук (нині Національний університет біоресурсів і природокористування України), доктора біологічних наук, професора. Дослідження діяльності академіка С.І. Лебедева в контексті розвитку УСГА доповнює загальну національну історію аграрної науки і техніки України, сприяє процесу збереження історичної пам'яті про видатного вченого, що необхідно для об'єктивного відтворення становлення і розвитку вітчизняної аграрної науки та прогнозуванні її розвитку в майбутньому.

Історіографія дослідження творчого шляху С.І. Лебедева була започаткована у 60-х роках ХХ століття, коли дослідження з проблем фотосинтезу культурних рослин одержали визнання серед вчених і виробничників. Сукупність праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють творчий шлях С.І. Лебедева, можна поділити на дві групи:

- радянська історіографія 60-80-х років;

- сучасна українська історіографія.

Значна кількість публікацій з'явилася у пресі і періодичних виданнях у ювілейному для Сергія Івановича 1962 року, коли виповнилося 60 років від дня його народження й 35 років науково-педагогічної та громадської діяльності, авторами яких були віддані учні Сергія Івановича – К.М. Ситник, О.Г. Судьбіна, Л.Г. Литвиненко, О.І. Саннікова та інші. Вони невеликі за обсягом і містять досить скупу й лаконічну інформацію, яка є більше автобіографічною, ніж науковою. Зокрема, 7 березня 1962 року вийшла в друк стаття «Ювілей вченого фізіолога», в якій висвітлюється творчий шлях ректора Навчальної частини УСГА – С.І. Лебедева [1, с. 2]. Саме цього року за видатні досягнення в науці ім'я Сергія Івановича вноситься в Українську Радянську Енциклопедію [2, с.35]. Дещо ширшу інформацію, щодо діяльності С.І. Лебедева, як ректора Навчальної частини УСГА, висвітлено в «Нарисі історії аграрного університету», де автор В.В. Діденко характеризує його, як видатного організатора науково-дослідної і педагогічної діяльності [3, с. 90-91].

Вагомий вклад у популяризацію і увіковічення постаті С.І. Лебедева здійснив видатний вчений-біолог, еколог, історик природознавства, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України І.П. Григорюк, який присвятив постаті Сергія Івановича ряд науково-історичних статей.

Джерельна база даного дослідження складається з опублікованих різноманітних за походженням, видами, ознаками і змістом джерел й матеріалів: 1) архівних документів; 2) опублікованих офіційних документів органів державної влади, наукових і громадських організацій, офіційних установ, а також науково-публіцистичних праць та публічних промов С.І. Лебедева; 3) мемуарів, спогадів про вченого, 4) науково-публіцистична та документальна література, 5) засоби масової інформації (газети, журнали).

Джерелом пошуку були фонди Державного архіву м. Києва (ДАК), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, Національного університету біоресурсів і природокористування України (особова справа).

Голосіївський лісопарк розкинувся праворуч від автостради, що широкою стрічкою простяглася між містами Одесою і Києвом. Його південно-західний масив межує з територією Експоцентру України (ВДНГ), далі в бік міста, в мальовничих зелених шатрах розташувалися різноманітні споруди і затишні куточки Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського, а на схід від нього на зелених пагорбах височать біломури корпуси Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП України). З автостради видно лише окремі корпуси, а коли звернути праворуч на шлях, що веде до НУБіП України, то

пограпите до просторового і затишного учбового містечка одного з найстаріших вузів України [5, с. 5]. Цього року він відзначає 115-річчя від дня заснування.

Неоцінений вклад у розбудову та розвиток Української академії сільськогосподарських наук (нині Національний університет біоресурсів і природокористування України) здійснив видатний вчений-фізіолог і біохімік рослин, педагог, доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, академік, віце-президент Української академії сільськогосподарських наук – Сергій Іванович Лебедев.

Українська ордена трудового Червоного Прапора сільськогосподарська академія (повна назва) була створена відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР від 1 липня 1954 року №1320 на базі колишніх Київського сільськогосподарського та Київського лісогосподарського інститутів, а з 1 січня 1957 року в склад академії ввійшов Київський ветеринарний інститут [6, с. 1-2]. З утворенням УАСГН в 1956 р. до її складу ввійшла Українська сільськогосподарська академія УСГА, яка за статусом функціонувала як навчальна частина. Створення нового формату навчальної установи дало можливість поєднати науковий пошук із навчальним процесом і поліпшити підготовку спеціалістів вищої кваліфікації.

В 1959 році професора С.І. Лебедева президією УАСГН було запрошено очолити навчальну частину УАСН. До цього він обіймав посаду ректора Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Так, 21 грудня 1959 року (наказ по Міністерству сільського господарства УРСР №1382-К від 16 грудня 1959 року) С.І. Лебедев приступив до виконання своїх обов'язків [7, с. 2].

Перед Сергієм Івановичем, як досвідченим організатором науки і педагогом, Міністерством сільського

господарства СРСР та президією УАСГН, на чолі якої перебував академік АН УРСР, ВАСГНІЛ і УАСГН П.А. Власюк, було поставлено вирішення низки складних завдань: підготовка висококваліфікованих спеціалістів для сільського господарства, які глибоко володітимуть необхідними теоретичними завданнями, практичними навиками і вміннями з обраного фаху, будуть обізнані з новітніми досягненнями вітчизняної й зарубіжної науки та техніки; постійне вдосконалення якості підготовки спеціалістів з урахуванням вимог сучасного виробництва та перспектив його розвитку; організація наукових досліджень таким чином, щоб вони сприяли розвитку сільського господарства; створення високоякісних підручників і навчальних посібників; підготовка науково-педагогічних кадрів; підвищення кваліфікації викладацького складу вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; підготовка керівних кадрів для сільськогосподарського виробництва; підвищення кваліфікації спеціалістів сільського господарства [3, с. 87]. За виконання цих завдань взялось керівництво УСГА та професорсько-викладацький склад, який за часів Сергія Івановича зріс до 468 осіб, в тому числі: докторів наук, професорів – 45; кандидатів наук, доцентів – 191; старших викладачів – 51; асистентів і викладачів без учених ступенів – 112 осіб [10, с.8].

Будучи обраним віцепрезидентом УАСГН Сергій Іванович сприяв залученню до навчального процесу Ученої частини провідних вчених УАСГН: академіків, членкореспондентів, професорів та докторів наук, що дало змогу організувати потужний колектив професорсько-викладацького складу [8, с. 57-58]. До навчальної роботи кафедр було залучено 29 професорів, докторів і кандидатів наук різних науково-

дослідних інститутів Академії – землеробства, фізіології рослин, економіки сільського господарства, цукрових буряків, захисту рослин, механізації та електрифікації сільського господарства, садівництва, рибного господарства. В науково-дослідних установах Академії працювали 32 професори, доктори та доценти, які обіймали штатні посади в Навчальній частині Академії [9, с. 85]. Зокрема, в структурі навчальної частини УАСГН працювало 6 академіків УАСГН та 4 членкореспонденти УАСГН [9, с. 181]. На кафедрах Навчальної частини УАСГН працювали та готували висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів такі видатні вчені-педагоги, дійсні члени АН УРСР як: П.А. Власюк – завідувач кафедри агрохімії, М.Ф. Гулий – завідувач кафедри біохімії, П.М. Василенко – завідувач кафедри сільськогосподарських машин; члени-кореспонденти ВАСГНІЛ – І.Н. Романенко – завідувач кафедри економіки сільського господарства; В.С. Крамаров – завідувач кафедри ремонту тракторів і сільськогосподарських машин; дійні члени УАСГН – П.Д. Пшеничний – завідувач кафедри годівлі сільськогосподарських тварин, В.В. Нікольський – професор кафедри мікробіології, К.Є. Сироцицький – завідувач кафедри організації сільського господарства, Б.Й. Логінов – завідувач кафедри лісівництва [10, с. 8]. Великою заслугою Сергія Івановича було налагодження співпраці між кафедрами Навчальної частини і Відділеннями Академії. Переважна більшість викладачів поєднували навчальну роботу з науководослідною, скоординованою із діяльністю вчених науково-дослідних інститутів [9, с. 182].

Організаторський талант і вдала господарська політика С.І. Лебедева дозволила професорсько-викладацькому складу дещо змінити вектор своєї

діяльності в бік узагальнення і комплексності досліджуваних тем. Наукова робота кафедр поєднувалася з роботою науково-дослідних інститутів і дослідних станцій УАСГН, що значно розширило матеріально-технічну базу для здійснення кафедрми наукової роботи. Загальне керівництво напрямами і методикою наукової роботи кафедр здійснювали Відділення Академії, до організаційно-методичної роботи яких залучались висококваліфіковані працівники кафедр, а декани факультетів були заступниками голів Відділень [9, с. 180-181].

Протягом короткого, але змістовного та високопрофесійного керування Навчальною частиною УСГА (1959-1962 рр.) Сергію Івановичу вдалося суттєво поліпшити умови для проходження виробничої практики студентів, посилити зв'язок науки з виробництвом. Цьому сприяли спрямована організація роботи Митницької агрономічної дослідної станції, краще налагоджена робота Боярського, Ворзельського та Голосіївського дослідних господарств. 4 травня 1960 року відповідно до постанови Президії УАСГН почала діяти агростанція «Митниця» в якій налічувалось 1721 га земельних угідь, 399 голів ВРХ, 1500 голів свиней і досить пристойний парк машин (15 тракторів, 20 автомобілів, 4 зернозбиральні комбайни). У березні 1960 року була створена Ворзельська науково-дослідна станція м'ясного скотарства, перед якою ставилось завдання організувати комплексне вивчення умов ефективного формування м'ясних властивостей у молодняка великої рогатої худоби. Цього ж року до станції було приєднано землі колишнього Бучанського дослідного господарства НДІ захисту рослин – 928 га сільськогосподарських угідь. [3, с. 90].

Окрім педагогічного та організаційного таланту Сергій Іванович був чудовим господарником, який за короткий час зумів організувати побудо-

ву та закінчити розпочаті будівництва навчальних корпусів, лабораторій та гуртожитків. Зокрема, з 1959-1960 рр. були побудовані три студентські гуртожитки, завершено будівництво 3-го навчального корпусу, облаштовані найновішим обладнанням лабораторії кафедр на загальну суму 179,7 тис. крб. [10, с. 4]. Під керівництвом професора С. Лебедева при кафедрі фізіології і біохімії рослин в 1961 р. організовано лабораторію фотосинтезу, включаючи лабораторії електронної мікроскопії, радіоактивних ізотопів та пігментів рослин [11, с. 192].

Крім того, збільшилась порівняно з минулими роками кількість господарсько-договірних тематик (22 теми) з промисловими підприємствами, науково-дослідними інститутами й конструкторськими організаціями на загальну суму 200 тис. крб. [6, с. 8]. Все це дало змогу перетворити Навчальну частину УСГА на потужний навчально-дослідний заклад, який готував висококваліфікованих спеціалістів для вітчизняних потреб і зарубіжних країн. Відтак на факультетах Академії навчалося 87 іноземних студенти з таких країн як Монголія, В'єтнам, Ірак, Гани, Сомалі, Конго, Того, Берега слонов'ячої кістки [6, с. 9]. Окрім того, за рахунок створених нових спеціальностей і розширення набору до заочного відділення та заснування нового факультету захисту рослин збільшився контингент студентів УСГА до 9973, в т. ч. – 2800 на стаціонарному відділенні, 5507 заочному, 1565 слухачів курсів підвищення кваліфікації [10, с. 12].

Незважаючи на адміністративно-організаційну роботу на посаді ректора Навчальної частини УАСГН, Сергій Іванович брав активну участь у навчально-дослідній роботі кафедри фізіології та мікробіології. Головним напрямком наукової діяльності С.І. Лебедева було дослідження фотосинтетичних процесів і пігментної систе-

ми культурних рослин за дії мінерального живлення, освітлення, водного режиму тощо.

Істотний внесок С.І. Лебедев зробив у вивчення фотосинтетичної діяльності і шляхів підвищення продуктивності рослин озимої пшениці, картоплі, гречки, кукурудзи, цукрового буряка та інших сільськогосподарських культур у зв'язку з структурно-функціональними особливостями хлоропластів. У підсумку встановлено залежність швидкості процесів росту і формування продуктивності культурних рослин від стану фотосинтетичного апарату. Дослідження з проблем «Фотосинтез» проводили за двома основними напрямками – фотосинтетична діяльність посівів, і структура та біохімічна організація хлоропластів. З'ясовано, що висока активність фотосинтетичного апарату обумовлена розвинутою ламелярно-гранулярною структурою хлоропластів, яка залежить від умов живлення та водозабезпечення. Зокрема, хлоропласти зі слабкорозвинутою структурою за недостатнього водозабезпечення не здійснюють ефективно своїх функцій, що призводить до зменшення нагромадження рослинами органічних речовин. Дослідження цієї проблеми входило в рамки Міжнародної біологічної програми (МБП) [11, с. 99].

Лекторською майстерністю, своїми творчими ідеями, особистим прикладом С.І. Лебедев викликав жвавий інтерес до вивчення курсу «Фізіологія рослин» та спецкурсу «Фотосинтез», надихав молодих дослідників до нових наукових пошуків та ідей [3, с. 90]. «Ми наближаємося до часу розкриття механізму процесу фотосинтезу, до розв'язання проблеми штучного фотосинтезу, до часу використання його для одержання органічних речовин в такий спосіб, як це роблять рослини, використовуючи променисту енергію сонця і неорганічні речовини

– вуглекислоту, воду та ін. Все це дасть можливість набагато збільшити виробництво продуктів харчування. Тому проблема фотосинтезу є не менш важливою, ніж проблеми використання ядерної енергії і освоєння космосу» (С.І. Лебедев «Унікальний процес на землі», 1967 р.).

6 березня 1962 року відбулась символічна подія – минуло 60 років з дня народження і 36 років виробничої, науково-педагогічної, адміністративної та громадської діяльності ректора Навчальної частини Української сільськогосподарської академії, академіка УАСГН, доктора біологічних наук, професора С.І. Лебедева. У зв'язку із цією ювілейною датою, і враховуючи видатні заслуги професора С.І. Лебедева у справі розвитку вищої школи, наукових досліджень в галузі фізіології рослин і в підготовці кадрів для сільського господарства Сергію Івановичу присвоєно звання «Заслужений діяч науки УРСР». Одночасно з чим було проведено урочисте засідання, присвячене його ювілею. Науково-педагогічні здобутки вченого треба розглядати у єдності фундаментального і прикладного аспектів.

Таким чином, аналіз наявних архівних і бібліографічних матеріалів дозволяє дійти висновку, що професор С.І. Лебедев був талановитим, всебічно ерудованим вченим, педагогом, висококваліфікованим організаційно-адміністративним керівником, ректором одного з найбільших навчальних закладів країни – УСГА. Своєю невтомною працею та науковою заповзятливістю С.І. Лебедев вивів Навчальну частину УСГА на новий щабель розвитку та звершень.

Він вважав, що справа честі кожного науковця – не лише збагачувати науку новими винаходами і відкриттями, а й систематично та рішуче впроваджувати її досягнення і передовий досвід у виробництво, тобто вно-

сити цим свій гідний вклад у загальнонародну справу [12, с. 8]. Він був свідомий того, що високий рівень на-

уки зміцнює імунітет нації, робить її остаточно сформованою й конкурентоспроможною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ювілей вченого фізіолога // Газета УСГА «За сільськогосподарські кадри». – 1962. - №19 (306). – С. 2.
2. Лебедев Сергій Іванович // Українська Радянська Енциклопедія. – К.: 1962. – Т.8. – С. 34-35.
3. Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету / В. В. Діденко. – К.: Аграрна наука, 1998. – 173 с.
4. Іваниця В.О., Григорюк І.П., Богач Є.М., Бурлака Т.В. Професор Сергій Іванович Лебедев: основні віхи науково-педагогічної діяльності / В. О. Іваниця, І. П. Григорюк, Є. М. Богач, Т. В. Бурлака // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова – 2011. – Серія біологія. – Вип. 18 (25). – С. 96–102.
5. Кузня сільськогосподарських кадрів / За загальною редакцією В.В. Юрчишина. – К.: Урожай, 1973. – С. 5.
6. Державний архів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 3024, 45 арк.
7. Особова справа С.І. Лебедева // Архів Національного університету біоресурсів та природокористування України, 103 аркуші
8. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 4861, оп. 3, спр. 59, 156 арк.
9. Вергунов В.А. Історія Української академії сільськогосподарських наук (1956-1962) / В.А. Вергунов, Н.Б. Щebetюк. – К.: Аграрна наука, 2008. – 304 с.
10. ДАК, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 2477, 57 арк.
11. Мельничук Д.О. Життєвий шлях і науково-педагогічна спадщина професора Сергія Івановича Лебедева / Д. О. Мельничук, І. П. Григорюк, М. Д. Мельничук // Біоресурси і природокористування. – 2012. – Вип. № 1–2. – С. 188–194.
12. Лебедев С.І. Готувати наукові і науково-педагогічні кадри, гідні епохи комуністичного будівництва / С.І. Лебедев // Вісник сільськогосподарської науки УАСГН . – 1962. - №3. С. 3-8.

Богач Е.Н., Григорюк І.А., С.І. Лебедев (1902-1989) – ректор Української сільськогосподарської академії. *На основаних вивчення оригінальних архівних біографічних матеріалів освічено багатогранну організаційну, педагогічну та наукову діяльність видатного ученого-фізіолога і біохіміка рослин, педагога, доктора біологічних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР, ректора і академіка Української академії сільськогосподарських наук Сергія Івановича Лебедева.*

Ключевые слова: С.І. Лебедев, Українська сільськогосподарська академія, ректор, доктор біологічних наук, навчальна частина.

Bogach E.M., Grigoriuk I.A. Sergei Lebedev (1902-1989) – rector of Ukrainian agricultural academy. *Based on the study original archival biographical materials multifaceted organizational, pedagogical and scientific activity distinguished scientist and plant physiologist and biochemist, teacher, Doctor of Biological Sciences, Professor, Honored Worker of Science of the USSR, and the rector of the Ukrainian Academy of Agricultural Sciences Sergei Ivanovich Lebedev is covered.*

Keywords: S. Lebedev, Ukrainian Agricultural Academy, rector, Doctor of Biological Sciences, part of the curriculum.